

Szepes

EGY SAJÁTOS MEGYESZERVEZŐDÉS

A középkori Magyarország legtöbb megyéjét minden nehézség nélkül be tudjuk sorolni a királyi vármegyék vagy az erdőispánságokból kialakult megyék csoportjába. A ritka kivételek közé tartozik az ország északi részen fekvő Szepes megye, melynek bizonyos jellemzői a királyi vármegyék, mások ellenben az erdőispánságok irányába mutatnak, s ennek megfelelően korai történetéről megoszlanak a vélemények.

Szepest – ellentétben a bizonyosan erdőuralomból kifejlődő megyékkel – egyetlen ismert forrásunk sem említi királyi „birtokként”. A legközelebb ehhez az Anonymus által használt „Szesperdő” kifejezés áll, csak hogy a Névtelen a Mátrát is így nevezi meg, s a Mátrában nem jött létre a zólyomhoz vagy a beregihez hasonló erdőuralalom. A szepesi terület élén álló személyt rendre ispánként emlegetik forrásaink, ellenben egyszer sem nevezik „gondnoknak”, miként az erdőuralmak előjáróit. Ráadásul előfordul – a 13. század végén többször is –, hogy a szepesi ispán várispánként kerül élénk az oklevelekben. Mindezek a jelenségek azt a vélekedést látszanak inkább támogatni, hogy Szepes királyi vármegye volt.

A SZEPESI VÁR FÖLDJEI

Ez az elgondolás értelemszerűen vonja maga után, hogy szepesi várispánságnak is lennie kellett. Ennek legfontosabb kelléke, a szepesi vár mindenestre nem hiányzik: első ízben 1249-ben említik, építése azonban – régészeti érvek alapján – a 12. század utolsó negyedére keltezhető. Az viszont már elgondolkodtató, hogy szinte teljesen hiányoznak azok az adatok, amelyek a vár mint központ körül kialakított várispánság létét bizonyít-

hatnák. Nem olvashatunk például szepesi várjobbágyokról, s az sem magától értetődő, hogy a várnépeket említő egyetlen adat a várispánságok e névvel illetett társadalmi csoportjához tartozó személyekre vonatkozik-e vagy inkább a vár uradalmához tartozó egyik falu népére.

A szepesi vár földjei sem feltétlenül a várispánság birtokállományát jelentik, hanem utalhatnak egy – történetesen királyi kézben lévő – vár tartozékaira is. A feltételezett szepesi várispánság tisztségviselőiről, így a várnagyról (*maior castri*) szintén hallgatnak forrásaink. A 13. század második felében ellenben több alkalommal találkozunk a szepesi várnaggyal (*castellanus*), ami azért érdemel figyelmet, mert az elterjedt elnevezések különböző tisztségeket takarnak. Mivel azon királyi várak várnagyait nevezik az Árpád-kor latin nyelvű forrásai castellanusnak, amelyek köré nem szerveztek várispánságokat, okkal gondolhatunk arra, hogy Szepes sem várispánsági központ, hanem – Visegrádhoz, Zólyomhoz vagy Sároshoz hasonlóan – királyi magánuralomban emelt vár volt. Ezen körülmények alapján megalapozottan vethető fel, hogy Szepes királyi magánuralomból fejlődött megyévé.

Szepes megye Árpád-kori történetének számos további jellemzője arra vall, hogy a megye eredetét valóban inkább ez utóbbi irányban érdemes keresni. Az,

hogy ünnepélyes kiállítású királyi oklevelek méltóságsoraiban alig-alig találkozunk a szepesi ispánokkal, aligha lehet perdöntő, hiszen ez királyi vármegyék esetében sem példa nélküli. Az már többet nyom a latban, amit a 13. század közepének szepesi ispánjairól tudunk. Határozott különbségek fedezhetők fel ugyanis a királyi vármegyék és az uralkodói magánuradalmakból kialakult megyék között ispánjaik társadalmi státusát illetően. Az előbbieken – azon esetek túlnyomó többségében, amelyekben ez a kérdés egyáltalán vizsgálható – a kor előkelő rokonságainak tagjai állottak, míg az utóbbiakat kormányzó személyek jóval szerényebb származással dicsekedhettek.

Az ismert szepesi ispánok között – nem számítva egyetlen kivételes esetet – az 1270-es évekig kizárólag a Ballassa család őseivel találkozunk. A Ballassa-ősöket társadalmi állásuk kétségtelenül a második csoportba sorolja, s szembetűnő, hogy a rokonság tagjai – Szepes mellett – a kétségtelenül erdőispánsági eredetű Zólyom és Sáros ispánjaiként fordulnak elő, olykor a szepesivel egyidejűleg viselve a zólyomi ispánságot.

A SZEPESI NEMESEK

A Szepesség történetének egy társadalomtörténeti vonatkozása megint csak Zólyom irányába mutat. Az országos nemességtől megkülönböztetett „szepesi nemesek” társadalmi csoportjának legközelebbi párhuzamaként a „jobbágyfiúknak” a zólyomi ispánsághoz tartozó Turócból és Liptóbol ismert rétege jelölhető meg, s aligha véletlen, hogy esetenként a „szepesi nemeseket” is „szepesi jobbágyfiúkként” emlegették. A „szepesi nemesek” jogállásának megítélésében döntő jelentőségű a számukra IV. Béla által 1243-ban kiadott kiváltságlevél. Ennek rendelkezései számos vonatkozásban tagadhatatlanul párhuzamba állíthatók az 1222. évi *Aranybullában* rögzített királyi szerviensi jogokkal.

Az is vitathatatlan viszont, hogy a királyi szerviensek – utóbb országos nemesek – és a „szepesi nemesek” katonáskodási kötelezettsége között olyan eltérés fedezhető fel, mely a két társadalmi réteg jogállása és birtokjoga közötti különbség lényegét világítja meg. A „szepesi nemesek” ugyanis földjük után teljesítették szolgálataikat a királynak, s ez a jellemző oly elválaszt-

hatatlanul kapcsolódott a „szepesi nemek” földjéhez, hogy ha más jogállású személy tett szert – például vásárlás révén – ilyen birtokra, a föld után járó kötelezettségek őt is terhelték. A királyi szerviensi, illetve országos nemesi birtok természetéből fakadó tulajdonsága ezzel szemben az volt, hogy birtoklása semmiféle szolgálat feltételéhez nem volt kötve.

Ez teszi érthetővé, hogy III. András egyik Szepes megyei adománya alkalomával szükségesnek tartotta leszögezni 1293-ban: a birtokot nem a szepesi jobbágyfiúk, hanem az országos nemesek joga szerint adta az adományosnak. A „szepesi nemek” tehát valójában a partikuláris („részleges”) nemesség egy változatát képviselték. E „nemesség” partikuláris jellege, miként a többi hasonló jogállású is, részint abban mutatkozott meg, hogy – szemben a királyság egész területén elterjedt országos nemességgel – az országnak csupán egyetlen, földrajzilag jól meghatározható részén, esetünkben a Szepességen volt jelen, részint pedig abban, hogy az azzal járó szabadságok az országos nemeseket megillető kiváltságokat csak részlegesen tartalmazták.

Mindezek ismeretében többet mondhatunk a megye kialakulásáról is. A Szepesség nyugati fele a legkorábbi időkben Gömör megye területéhez számíthatott, a megye „határvidéke” lehetett, amit a vidéken feltűnő Gömör helynév és az itt letelepített határőrök „gömörör” elnevezése igazol. Hasonlóképpen voltak az újvári ispánságnak is határőrei az utóbb erdőispánsággá szervezett, majd a Szepességhöz hasonlóan önálló megyévé alakuló sárosi „határvidék” területén. Hogy a Szepesség keleti fele ugyanakkor Borsod megye része lett volna, amint az Anonymus egy utalása alapján felmerült, feltehető ugyan, ám – mint minden Anonymus közlésén alapuló következtetés – szerfelett bizonytalan.

LÁNDZSÁS NEMESEK

Az már inkább bizonyosra vehető, hogy a Szepesség önálló megyévé alakulása – a királyi magánuradalmakhoz hasonlóan – a 12. század második felének fejleménye lehet, hiszen a Szepes Gömörtől elválasztó Torna a 12. század végén már önálló uradalomként szerepel, s ugyanekkor említik a szepesi vármokot. A megye megszervezése során építették fel a szepesi várat és alakították ki annak uradalmát. Szintén a 12. század második felére tehető a szepesi káptalan megalapítása. A káptalan létrehozásával megjelent az egyházi birtok típusa a Szepesség területén, míg a 13. század elejéről ismert királyi adományok a világi magánbirtokok alapjait vetették meg.

ták ki annak uradalmát. Szintén a 12. század második felére tehető a szepesi káptalan megalapítása. A káptalan létrehozásával megjelent az egyházi birtok típusa a Szepesség területén, míg a 13. század elejéről ismert királyi adományok a világi magánbirtokok alapjait vetették meg.

A vár a megye központja lett ugyan, várispánságot azonban nem hoztak létre körülötte. Ennek legbiztosabb jele, hogy a „gömöröröket” nem rendelték a szepesi ispán alá – ellentétben például az ország másik végén élő Vas megyei „zalaörökkel”, akik a 13. században már a vasi várispánság határőreiként szerepelnek –, hanem „szepesi jobbágyfiúkként” vagy „szepesi nemessékként” önálló ispánsági szervezethez jutottak, mely egészen a 19. század elejéig fennmaradt. Az Árpád-kor „szepesi nemeseit” emlegették a 14. század elejétől fogva mind gyakrabban „tízlándzsásokként” vagy „lándzsás nemessékként.” Az elnevezés katonai kötelezett-

ségükre utal: a közösség tagjainak tíz „lándzsát” kellett a királyi hadba küldeniük. (A „lándzsás” egyfajta lovassági katonai egység volt, mely a lándzsával és pánccal felszerelt voltaképpen harcospól s az őt kiszolgáló 3-4 fegyverhordóból állt.)

Szepes megye mindazonáltal aligha tekinthető a királyi magánuradalomból kifejlődő megyék jellegzetes képviselőjének. Egységes, a Szepesség egészére kiterjedő erdőispánság ugyanis a területén nem jött létre, hiszen önálló ispánságba szervezve éltek a helyi szászok – első ismert kiváltságlevelüket V. István adta ki 1271-ben – és alighanem a helyi szlávok is, akiknek egykori ispánját 1274-ben említi egyetlen adat. A szepesi területek megszervezése tehát minden jel szerint sajátos, egyedi módon ment végbe: a megye területe különféle ispánságok halmazává vált, megalapozva ezzel a megye igazgatásának azt a mozaikszerű képét, mely egészen az újkorig jellemző maradt. ♦